

Redactioneel

Het religieus gevoel in de negentiende eeuw

Twee jaar geleden wijdde *De Negentiende Eeuw* een themanummer aan Religie (2008, nr. 3). Die aflevering kwam min of meer toevallig tot stand, door groepering van een drietal artikelen en een ‘Stand der Wetenschap’-bijdrage naar aanleiding van een tiental recent verschenen boeken over de rol van predikanten, de moderne theologie, het positivisme en religieus geïnspireerde sociale betrokkenheid. Die publicaties vormden een aanwijzing voor het feit dat het thema zich helemaal niet zo toevallig aandiende. Het was lange tijd uit beeld geweest. Toen tien jaar tevoren ‘nieuwe visies op de negentiende eeuw’ gepresenteerd werden, in het themanummer ‘De vanzelfsprekende stijl’ (1998 nr. 1), was religie als onderwerp afwezig. Zij had nog wel een plaats gehad in het themanummer ‘Tien jaar studie van de negentiende eeuw’ dat in 1987 de balans opmaakte van het eerste decennium van de werkgroep en het tijdschrift. Historicus J.A. Bornewasser besprak bij die gelegenheid de ontwikkelingen binnen de ‘kerkgeschiedenis’. In de kring van kerkhistorici speelde toen de discussie over een verbreding van het vak tot *histoire religieuse*, met speciale aandacht voor de ‘beleefde godsdienst(igheid)’ of *religion vécue*, en voor de volksreligiositeit. Bornewasser wees verder op thema’s als de wisselwerking tussen ‘leven en leer’, de opwekkings-, afscheidings- en tegenbewegingen, en de invloed van de maatschappij op de kerk. De toenmalige invloed van de sociale geschiedenis is duidelijk zichtbaar in dit interessante programma. Er is echter, althans in de afleveringen van *De Negentiende Eeuw*, niet veel terechtgekomen van deze sociale geschiedenis van kerk en godsdienstbeleving.

Inmiddels is religie op allerlei manieren teruggekeerd in het publieke debat. En daarmee ook in de wetenschap. De maatschappelijke actualiteit bepaalt nu eenmaal altijd de blik op het verleden mee. Onderzoekers van de negentiende eeuw weten natuurlijk dat religie een factor van enorme betekenis was in het persoonlijke en maatschappelijke leven. Dominees, jezüeten en confessionelen, religieuze poëzie, bouwkunst en emoties – zij zijn in vele jaargangen van dit tijdschrift te vinden. Toch is het onderwerp religie, juist vanwege zijn vanzelfsprekendheid, zelden nadrukkelijk gethematiseerd. Dat gebeurt wel in dit nieuwe themanummer, dat de uitwerking biedt van de lezingen die tijdens het jaarcongres van de werkgroep, op vrijdag 11 december 2009, werden gehouden in Museum Het Catharijneconvent in Utrecht.

Het onderwerp ‘religie’ heeft vele aspecten – institutionele, wereldbeschouwelijke, maatschappelijke, intellectuele en psychologische. Religie is niet hetzelfde als theologie of geloofsleer, geloof valt niet samen met religiositeit of spiritualiteit en impliceert geen confessionalisme, godsdienst is iets anders dan de kerk of kerken als georganiseerde geloofsgemeenschappen. Van oudsher is de aandacht uitgegaan naar de geschiedenis van de kerkgemeenschappen en naar de theologische ontwikkeling en strijd. Deze onderwerpen waren of werden onderdeel van de *master narratives* van secularisering en modernisering, die steeds gepresenteerd zijn als een worsteling, tussen kerk en staat, tussen godsdienst en moderniteit, tussen geloof en wetenschap, tussen liberalisme en confessionalisme. Religie heeft verder in de belangstelling gestaan als achtergrond van het verzuilingsproces en de politieke partijvorming.

In dit themanummer is gekozen voor een ander, intiëmer, persoonlijker aspect: het religieus gevoel, de manier waarop mensen in de negentiende eeuw hun geloof en godsdienst beleefden – en vervolgens van daaruit handelden. Godsdienstpsycholoog Patrick Vandermeersch leidt het thema breed in en analyseert het fenomeen van de religieuze emotie. Peter Nissen, cultuurhistoricus van kerk en godsdienst, behandelt diverse culturele verbeeldingen van het spirituele en mystieke, aan de hand van het ‘verlangen naar de hemel’. Literatuurhistorica Alpita de Jong zoomt vervolgens in op de typisch negentiende-eeuwse intellectueel Joast Halbertsma en diens commentaar op het religieus gevoel van zijn tijd. Cultuurhistorica Marijke Huisman laat zien in hoeverre het autobiografische genre van de persoonlijke bekeringsgeschiedenis vrouwen een mogelijkheid bood als auteur de openbaarheid te betreden. De laatste twee bijdragen maken duidelijk op welke manier het religieus gevoel of religieuze inspiratie een aansporing vormde tot publieke activiteit en betrokkenheid, die zich manifesteerde in filantropie, evangelisatie, sociaal werk en politieke organisatie. Historica Annemarie Houkes toont die ontwikkeling in de brede kring van orthodoxe protestanten in de tweede helft van de eeuw. Politiek en cultureel geograaf Hans Knippenberg concretiseert het fenomeen in zijn bijdrage over de beginjaren van het Leger des Heils in Nederland.

De redactie